

”Grundvattnet forsade djupt i dem”

Ekofeministiska motiv i Gurli Lindéns Första damernas

GURLI LINDÉNS *FÖRSTA DAMERNAS* (1979) är en relativt bortglömd roman som, i den mån den uppmärksammats, ofta har setts som en i räckan av Lindéns tidiga, feministiska 1970-talsproduktion¹. Jag kommer i den här artikeln att lyfta fram romanen i ljuset av den nyorientering som Merete Mazzarella menar att sker i början av 1980-talet i den feministiskt inriktade litteraturen, bland annat i Lindéns författarskap, där ekologiska perspektiv kommer in vid sidan av de feministiska.²

Kvinnoperspektivet och en realistiskt förankrad feminism kännetecknar Lindéns tidiga produktion. Under 1980-talet förstärks mytiska och symboliska drag i produktionen. Mazzarella placerar in *Första damernas* som ett tidigt bidrag i den nämnda nyorienteringen. Denna nyorientering är delvis av stilistisk art då realism och dokumentarism överges till förmån för mer suggestiva och mytiska inslag, men även ett tematiskt skifte sker. Vid sidan av feminismen ställs motiv som ekologisk medvetenhet, kärnkraftsmotstånd och fredsrörelsen.³

Av kritikerna bemöttes *Första damernas* något ljummet som en omarbetad version av Lindéns självbiografiskt inspirerade feministiska bildningsroman *Bli till* (1974), med inslag av kvinnomystik och

1. Se t.ex. Tuva Korsström, *Från Lexå till Glitterscenen: Finlandssvenska tidsbilder, läsningar, författarporträtt 1960–2013*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2013, s. 153 och Inga-Britt Wik, ”Vardag och samhällsengagemang” 2011, *The History of Nordic Women’s Literature*, <https://nordicwomensliterature.net/se/2011/01/04/vardag-och-samhallsengagemang> (hämtad 16/6 2022).
2. Merete Mazzarella, ”Den kvinnomedvetna prosan efter 1970”, Sven Linnér (red.), *Från dagdrivare till feminister: Studier i finlandssvensk 1900-talslitteratur*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1986, s. 317–344.
3. Ibid.

naturesymbolik,⁴ men intressant nog är *Första damernas* det enda av hennes verk som forskningen hittills alls verkar ha intresserat sig för. Åsa Stenwall skriver om *Första damernas* i kapitlet ”Att följa älven” som ingår i hennes bok *Hur flickor blir kloka: om flickuppväxt i nyare finlandssvensk litteratur* (1987). Hon behandlar romanen som en uppväxtberättelse, med fokus på den ambivalens som präglar huvudpersonens kvinno-socialisering i 1950-talets Österbotten. Framför allt är det identiteten som svenskspråkig, jordägande småbrukare som ställs mot en an efter vaknande socialistisk och feministisk medvetenhet. Också poeten Matilda Södergran skriver om romanen i sin essä ”Hemvändaren – klass och erfarenhet i Gurli Lindéns roman *Första damernas*” i tidskriften *Kritikers* nummer ”Revolt och omsorg i finlandssvensk litteratur”. Södergran menar att det är en oförtjänt bortglömd feministisk roman, med både politiska och litterära potentialer. Både Stenwall och Södergran lyfter fram romanens feministiska ansatser och klassperspektiv, samt lägger vikt vid berättelsens förankring i den österbottniska landsbygden som ett socialt, kulturellt och mentalt landskap. Stenwall påpekar att ”Gurli Lindéns [...] texter visar att sambandet mellan kvinna och landskap har sina helt egna komplikationer”⁵ och Södergran att romanen genomgripande präglas av en stark växtlig symbolik,⁶ men naturen eller ekologin belyses inte som explicita teman.

En ekologisk tematik lyfts alltså återkommande upp invid det feministiska, men utforskas inte närmare. Mitt syfte i den här artikeln är att granska hur dessa motiv och relationen mellan dem kommer till uttryck i *Första damernas*.

Första damernas gestaltar ett kvinnoöde i Österbotten i slutet av 1950-talet. På ytan kan handlingen verka närmast banal. Det är nämligen ingen unik livshistoria, utan en nästintill schablonartad sådan – en ung flicka drömmer om prinsessor och vackra klänningar, men träffar i stället den blivande bilmekanikern Lenne på en dansbana. Hon blir med barn, de förlovat sig och med föräldrarnas hjälp köper de ett hus

4. Jag har utnyttjat recensioner av romanen som finns arkiverade på Brages Pressarkiv.

5. Åsa Stenwall, *Hur flickor blir kloka: Om flickuppväxt i nyare finlandssvensk litteratur*, Helsingfors: Schildts 1987, s. 71.

6. Matilda Södergran, ”Hemvändaren – klass och erfarenhet i Gurli Lindéns roman *Första damernas*”, *Kritiker* 57–58, 2021:1, s. 100.

i hembyn. Hon lämnar sitt arbete på en syateljé i Vasa, medan han överger planerna på fortsatta studier för att kunna försörja familjen. I romanens inledande avsnitt återger den nu medelålders huvudpersonen sin historia för en annan – påläst och upplyst – kvinna, som till en början tycks förhålla sig närmast föraktfull till både huvudpersonen och den till synes banala berättelsen. Huvudpersonen i *Första damernas* får aldrig ett namn och jag hänvisar i den här texten till henne som ”huvudpersonen”. I de tidigare tolkningar av romanen som jag lyft fram har den upplysta kvinnan i inledningen lästs som en senare version av huvudpersonen. Men för tydlighetens skull hänvisar jag ändå här till henne som ”kvinnan”.

Trots det initiala föraktet börjar kvinnan an efter ändå anteckna huvudpersonens berättelse, och ett mönster framträda. Det är inte bara den unga huvudpersonens berättelse som tar form; den knyts ihop med moderns, mormoderns och farmoderns livsöden, ”som en länk i en kedja som inte hade någon ända”.⁷ Kvinnorna i släkten står för något tryggt och stabilt, ”alla kvinnor jag känner var som berg [...] grundvattnet forsade djupt i dem” berättar huvudpersonen.⁸ Där kvinnorna i romanen associeras med uråldriga grundelement, förlitar sig männen på teknologisk utveckling; de utbildar sig till mekaniker och ingenjörer, går i militärtjänst och bygger fabriker, utan att se att röken som kommer ut är giftig. I mönstret som framträder i huvudpersonens berättelse ter sig samhällsutvecklingen i det efterkrigstida Finland inte bara som en upplyst väg mot en bättre och modernare tid; utvecklingsivern tycks ha blinda fläckar när det gäller bland annat kvinnorna, de lägre samhällsklasserna och miljön. Eller som huvudpersonen själv senare uttrycker det: ”Man skall stryka ett streck över det som varit, stryka över tills det blir svart och ogenomskinligt och sedan gå vidare och göra samma fel och tro att man förändrar och utvecklar.”⁹ I *Första damernas* hänger komplikationerna i sambandet mellan ”kvinna och landskap” alltså ihop med en bredare samhällskritik som lyfter fram inte bara kvinnorna och miljön, men även de lägre samhällsklasserna, som alla är offer för de rådande auktoriteterna.

7. Gurli Lindén, *Första damernas*, Vasa: Författarnas Andelslag 1979, s. 59.

8. *Ibid.*, s. 75.

9. *Ibid.*, s. 67.

I den föreliggande analysen utgår jag från ekofeministiska teoretiska resonemang kring överlappningarna mellan kvinnans och miljöns positioner i samhället, liksom sambanden med andra former av förtryck. Dessa resonemang ger fruktbara verktyg för att granska frågor kring relationen mellan feministiska och ekologiska motiv i *Första damernas*. Utöver detta undersöker jag, med utgångspunkt i begreppen underkuvad¹⁰ och situerad kunskap¹¹ romanens ambivalenta förhållande till konceptet kunskap, och visar på vilka sätt kunskapsbegreppet är kopplat till frågor om just kvinnorna och den ickemänskliga naturen i romanen. Avslutningsvis visar jag, genom att utnyttja historikern Carolyn Merchants förslag om partnerskapsetik,¹² hur romanen även kan omförhandla de dualismer och narrativ utifrån vilka själva koncepten ”kvinna” och ”landskap” kan förstås.

STAMMODERN OCH EKO-FEMINISMEN

Ekofeminismen uppstod som ett teoretiskt fält i USA och Västeuropa under slutet av 1970-talet, mot bakgrunden av 1960-talets miljörörelse och andra vågens feminism. Fältet tar sin utgångspunkt i det dualistiska tankesätt som kan sägas ligga som grund för den västerländska civilisationen, där kvinnan och naturen uppfattas som närmare varandra och gemensamt förtryckta av sina motsatspar mannen och kulturen. Ekofeminister menar att den mekaniska världsbild som leder till exploatering av jorden inte bara är människocentrerad, utan framför allt manscentrerad. Det teknologiskt-kapitalistiska samhället uppfattas som direkt anknutet till patriarkatet och till en utveckling som gynnar männen men skadar kvinnorna och naturen.¹³ Som ett fält etablerades och utvecklades ekofeminismen under 1980- och 1990-talen, med antologier och verk såsom *Reclaim the Earth* (1983,

10. Michel Foucault, *”Society Must be Defended”: Lectures at the Collège de France, 1975–76*, Maura Bertani, Alessandro Fontana, François Ewald (eds.), New York: Picador 2003, s. 6–8.

11. Donna Haraway, ”Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective”, *Feminist Studies* 14, 1988:3, <https://doi.org/10.2307/3178066>.

12. Carolyn Merchant, *Earthcare: Women and the Environment*, New York: Routledge 1995, s. xix.

13. Mary Mellor, *Feminism & Ecology*, Cambridge: Polity Press 1997, s. 1–2.

redigerad av Léonie Caldecott och Stephanie Lelands), *Healing the Wounds* (1989, redigerad av Judith Plant), *Reweaving the World* (1990, redigerad av Irene Diamond och Gloria Orenstein), Carol Adams bok *Ecofeminism and the Sacred* (1993), antologin *Ecofeminism: Women, Animals, Nature* (1993, redigerad av Greta Gaard), Maria Mies och Vandana Shivas bok *Ecofeminism* (1993) samt antologin *Ecofeminism: Women, Culture, Nature* (1997, redigerad av Karen Warren). Samtidigt har ekofeminismen sedan 1990-talet varit omdebatterad och i någon mån stigmatiserad på grund av den genusessentialism som framför allt så kallad kulturell ekofeminism anklagats för, och många tidigare ekofeminister arbetar nu för tiden under andra beteckningar, såsom ekologisk feminism eller kritisk feministisk ekosocialism.¹⁴ Under de senaste decennierna har fältet och de teorier som ekofeminister utvecklat också ”återupptäckts” och utvecklats inom fält som djurstudier och posthumanism.¹⁵

Själva termen ekofeminism myntades 1974 av Françoise d'Eaubonne i boken *Le Féminisme ou la Mort*.¹⁶ Samma år utkom Sherry Ortners artikel ”Is female to male as nature is to culture?”,¹⁷ där Ortner sätter fingret på den ekofeministiska kärnfrågan genom att visa hur kvinnor, via de reproduktiva uppgifter som biologiskt, socialt och mentalt tilldelats dem, gjort att de associerats starkare med naturen än männen och deras livsområden. Men även om det ekofeministiska fältet härstammar från 1970-talet, är uppfattningen av naturen som feminint kodad betydligt äldre. Carolyn Merchant visar i det ekofeministiska pionjärverket *The Death of Nature* (1980) hur rötterna till både exploateringen av miljön och förtrycket av kvinnor ligger i den historiska utvecklingen som i samband med den naturvetenskapliga revolutionen och upplysningen gav upphov till en mekanisk världssyn och tidiga former av kapitalism.¹⁸ I *Earthcare: Women and the Environment* (1995)

14. Greta Gaard, ”Ecofeminism revisited. Rejecting essentialism and re-placing species in a material feminist environmentalism”, *Feminist Formations* 23, 2011:2, The Johns Hopkins University Press, s. 27, <https://doi.org/10.1353/ff.2011.0017>.

15. *Ibid.*, s. 42.

16. Françoise d'Eaubonne, *Le Féminisme ou la Mort*, Paris: P. Horay 1974.

17. Sherry Ortner, ”Is female to male as nature is to culture?”, Louise Lamphere & Michelle Zimbalist Rosaldo (eds.), *Woman, Culture, Society*, Stanford: Stanford University Press 1974, <https://doi.org/10.2307/3177638>.

18. Carolyn Merchant, *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*,

går Merchant ännu längre bakåt, och utforskar hur narrativ som kretsar kring femininitet och symbolik kopplad till kvinnogestalter, såsom den grekiska mytologins Gaia, kristendomens Eva och den egyptiska gudinnan Isis, associerats med naturen på en mängd olika sätt. Hon visar också hur dessa narrativ och metaforer på ett avgörande sätt finns inbäddade i den västerländska kulturen och vetenskapen.

Vid sidan av akademisk verksamhet har även konkret aktivism präglat ekofeminismen. Traditionellt har kvinnor globalt tenderat att snabbare än män reagera på och engagera sig i protester mot olika former av miljöförstörrelse,¹⁹ eftersom följderna av till exempel förorening och pesticider, eller störningar i lokala ekologier, först blivit synliga i den reproduktiva sfären som kvinnor ansvarat för.²⁰ Den här aktivismen var i sina inledande faser inte uttalat feministisk, men till sin natur kvinnodominerad.

De ekofeministiska incitamenten och utgångspunkterna har med andra ord varierat, från gräsrotsaktivism till teoretisk övertygelse. Även problemställningarna och strategierna kan se olika ut. Merchant gör skillnad mellan liberala, kulturella, sociala och socialistiska ekofeminister.²¹ Liberala ekofeminister anser att jämställdhet och hållbar utveckling kan uppnås inom det nuvarande ekonomiska och politiska systemet, genom nya lösningar och justeringar av lagstiftning om till exempel utsläpp. Kulturell ekofeminism dominerade framför allt under 1970- och 80-talen. Medan de flesta ekofeminister ser kopplingen mellan kvinnan och naturen som en del i ett förtryckande system som är historiskt och kulturellt skapat och som borde synliggöras och avvecklas, ville kulturella ekofeminister snarare se kopplingen i ett positivt ljus. Man intresserade sig för feminin andlighet och hyl-

New York: Harper Collins 1989 [1980].

19. Exempel på engagemang som blivit symboliskt betydelsefulla för ekofeministisk gräsrotsaktivism är bland annat Chipkorörelsen i Indien, där kvinnorna kramade träd för att hindra att träden höggs ner, Green Belt-rörelsen i Kenya, där kvinnor planterade träd runt byarna för att hindra ökenspridning och erosion, samt fallet Love Canal i Niagara Falls i delstaten New York, där kemiskt avfall som dumpats på området orsakade hälsoproblem bland invånarna. Se mera i t.ex. Mellor, *Feminism & Ecology*, s. 16–22.
20. Greta Gaard, "Living interconnections with animals and nature", Greta Gaard (ed.), *Ecofeminism, Woman, Animals, Nature*, Philadelphia: Temple University Press 1993, s. 5; Mellor, *Feminism & Ecology*, s. 2.
21. Merchant, *Earthcare*, s. 8–18.

lade förhistoriska föreställningar om kvinnan som livets ursprung och naturen som alltings moder.²² Många kulturella ekofeminister från den här tiden förespråkar en ekofeministisk etik som beaktar det dubbla förtrycket av naturen och kvinnan och baserar sig på så kallade ”kvinnliga värderingar” som omsorg, kärlek och tillförlit, i stället för på ”maskulina värderingar”, såsom lagar och regler. De kulturella ekofeministerna menar att en sådan etik skulle gynna såväl den mänskliga kulturen som den ickemänskliga naturen.²³ Men i strävan att upphöja drag som uppfattas som specifikt (och – implicit – naturligt) kvinnliga, såsom vårdinstinkt, känslighet och intuition, ligger ett antagande om omsorgsarbetet som en kvinnlig uppgift.

Kulturell ekofeminism har mött omfattande kritik för sina essentialistiska tankesätt, i vilka upphöjandet av den förmodade närheten mellan kvinnan och naturen inte fungerar befriande för någondera parten, utan i stället riskerar att befästa bägge som agenslösa, med uppgiften att tjäna mannens och kulturens (reproduktiva) syften. Genom att man betonar kvinnans ”särskilda egenskaper” som avgörande för omsorgen om miljön, förstärks bilden av denna omsorg som kvinnans uppgift. Kritik har också framförts mot hur en del ekofeminister lagt tonvikt vid de dualistiska kategorierna och deras förmodade inneboende egenskaper som om dessa egenskaper var faktiska och medfödda, snarare än socialt och kulturellt konstruerade.²⁴ Bland andra den australiska ekofeministen Val Plumwood har anmärkt på det problematiska i grälla motsättningar där kvinnor ställs mot män och liv mot död. En sådan diskurs och symbolik ger sken av att alla kvinnor i grunden är goda och vårdande, medan alla män är krigiska och maktthungriga. På samma sätt ställs naturen mot kulturen, med naturen som en god, livgivande ”ursprungsmiljö”, medan kulturen präglas av alienerande asfaltlandskap.²⁵ I motsats till den här typen av essentialistisk och förenklande argumentation understryker flera ekofeminister att de dualistiska kategorierna inte ska ses som faktiska och från varandra åtskilda, utan att deras betydelser bör granskas och problematiseras.

22. Ibid., s. 10.

23. Ibid., s. 8.

24. Ibid., s. 13.

25. Val Plumwood, *Feminism and the Mastery of Nature*, London: Routledge 1993, s. 7–8, <https://doi.org/10.4324/9780203006757>.

Kulturell ekofeminism har också kritiserats för sitt misslyckande med att i sin analys inkludera sociala faktorer och kapitalismens roll i de exploaterande systemen. Merchant menar att en tredje kategori av ekofeminism, sociala ekofeminister, kan erbjuda ett svar på detta. Den sociala ekofeminismens grundtes är att människans dominans över naturen är en del i en större maktstruktur ur vilken all annan dominans också härstammar, och följaktligen är enda sättet att nå ekologisk hållbarhet och rättvisa att nå dessa mål också socialt. En underkategori av social ekofeminism är den socialistiska ekofeminismen som i likhet med marxistisk feminism ser samband mellan kapitalismen och patriarkatet, och betraktar reproduktionen som överordnad produktionen.²⁶

Merchant, som själv representerar den tredje kategorin, föreslår något hon kallar för partnerskapsetik som ett alternativ till den ekofeministiska omsorgsetiken. I stället för att upphöja ”feminina egenskaper”, och på så sätt försöka råda bot på de problem som det militära, teknologiska och kapitalistiska patriarkatet vållat för bland annat kvinnorna, miljön och andra utsatta, bygger Merchant sin partnerskapsetik på tanken om ömsesidiga beroendeförhållanden mellan alla människor och alla delar av den ickemänskliga naturen. Etiken betonar både den sociala rättvisan människor emellan och den ekologiska rättvisan mellan människor och den ickemänskliga naturen, och dessutom den ickemänskliga naturens egenvärde. Partnerskapsetiken erkänner både likheterna och olikheterna mellan människor och den ickemänskliga världen. Genom begreppet partnerskap undviker etiken det könade perspektiv och de essentialistiska undertoner som ekofeministisk omsorgsetik beskyllts för. I stället för omsorg blir det grundläggande konceptet relationen. Med det menar Merchant att etiken bygger på förhållanden, på kontakten mellan parterna i ett förhållande, och på det gemensamma ansvar som relationer genererar. För att kunna skapa en relation, krävs att man skapar en gemensam berättelse, eller ett narrativ. På så sätt befäster Merchant också platser och en gemensam historia som viktiga.²⁷

26. Merchant, *Earthcare*, s. 16–18.

27. *Ibid.*, s. 216–217.

För att sammanfatta är ekofeminismen ett spretigt fält, som vuxit och förgrenat sig åt olika håll. På grund av de anklagelser för genus-essentialism som riktats mot kulturell ekofeminism och motsättningarna mellan olika ekofeministiska inriktningar, har fältet lidit av ett obefogat dåligt rykte.²⁸ Samtidigt kan de kritiska anmärkningarna också i viss mån vara bidragande till att ekofeminismen fortsatt att vara livskraftig, just genom fältets förmåga att ta till sig kritiken och utveckla sina teorier.²⁹ Under de senaste decennierna har ekofeminismen nämligen, snarare än av essentialism eller eurocentrism, präglats av en kritisk hållning som rört sig mot bland annat posthumanistisk, postkolonial och queer teori, med avsikt att kunna erbjuda mer inkluderande och transformativa perspektiv.³⁰

KVINNORNA OCH LANDSKAPET

Första damernas inleds med en ramberättelse, där en kvinna sitter ensam i ett rum i ett hus och begrundar sin och sina medkvinnors uppväxt och tillvaro. Hon gör följande uppräkning:

Kvinnorna: symboler för liv, symboler för renhet, för mödrar, madonnor, jungfrur. Aldrig själva i mittpunkt och kraft.

Landskapet: en tom slätt som efter en katastrof. Gult gräs som får under vinden, närmast huset en park uppe på en höjd. Inga årstider, inga människor.

Rummet: bord och hyllor fyllda av böcker och jag här. Trädet utanför, en älv flyter neråt, ingen har följt den. Ljuset förflyttas genom rummen, så är det borta.³¹

De inledande sidorna etablerar kvinnorna och landskapet som ett centralt motivpar i romanen, medan rummet, ur vilka dessa betraktas, understryker frågan om perspektiv. Rummet här kan ses både som den

28. Ibid., s. 1; Mellor, *Feminism & Ecology*, s. 2–3; Gaard, "Ecofeminism revisited", s. 32.

29. Greta Gaard, *Critical Ecofeminism*, Lanham: Lexington Books 2017, s. xv.

30. Ibid., s. 3.

31. Lindén, *Första damernas*, s. 8.

faktiska plats därifrån kvinnan betraktar sin omgivning, men också mer symboliskt, som ett utrymme som avgränsats från sin omgivning. Blicken på kvinnorna och landskapet är en utomstående betraktares, och i beskrivningen framstår båda som underordnade. Landskapet är "tomt" och kvinnorna är "aldrig själva i mittpunkt", de framställs snarare som studieobjekt. Således aktualiserar romanen också frågor kring perspektiv, kunskap och makt i förhållande till förståelsen av kvinnorna och landskapet. Jag ska gå närmare in på rummet och dessa frågor längre fram, men innan det ska jag dröja kvar vid just kvinnorna och landskapet, som jag även ser som metonymier för relationen mellan kvinna och natur i en vidare bemärkelse.

Kvinnorna och landskapet paras alltså ihop i inledningen, och samhörigheten förstärks senare i romanen då kvinnorna beskrivs som fastvuxna i berget och med jorden. Ett annat återkommande motiv där dessa två kategorier förs samma är olika krukväxter och blommor som växer för trångt. Huvudpersonens farmor har en myrten som skulle ha prytt hennes dotters huvud som brud, men som blev oanvänd eftersom dottern dog ung. I svärmoderns sal växer en kinaros med en enda röd blomma, "den upptog en stor del av rummet [...] krukorna var fylld med rötter. Rötterna trängde ut nertill och såg skrupna och förtorkade ut".³² Krukväxterna bär alltså på en laddad symbolik, som sammanflätas med byns flickor, som "aldrig kom i kontakt med världen".³³ Huvudpersonen beskriver att flickorna levde inne i glas, tills de gifte sig, och sedan stod "i sitt hem som i en kruka. Och rötterna trängde ut genom hålet, utan att hitta annat än det glatta golvet att tränga in i".³⁴

Både kvinnorna och krukväxterna i romanen tvingas alltså leva i trånga utrymmen, på villkor de inte valt själva, och växa och anpassa sig därefter. Att symboliskt sammanföra unga flickors livsöden med växter såsom murgröna, rosor och hyacint samt dra paralleller mellan dessas villkor och trånga livsutrymmen, inte minst i förhållande till män, äktenskap och hem, är något som förekommer i verk av exempelvis kvinnliga författare i den svenska litteraturen i Finland redan

32. Ibid., s. 86.

33. Ibid., s. 7.

34. Ibid., s. 88.

på 1800-talet.³⁵ Förstått mot bakgrunden av ekofeministisk teori får en sådan här symbolisk koppling en ytterligare tyngd.

Val Plumwood har betonat att dualismerna och de maktstrukturer som de innefattar inte är slumpmässiga och av varandra oberoende tankemodeller, utan ett system förbundet med dominans och en hopning av makt.³⁶ Med andra ord innebär detta att både de över- och underordnade kategorierna bekräftar och förstärker varandra. I *Första damernas* verkar den instängda positionen faktiskt vara internaliserad av kvinnorna själva, krukväxterna står nämligen hemma hos de äldre kvinnorna och mödrarna, som noggrant och länge skött om dem och sett över att de vuxit i rätt riktning och proportioner. De äldre kvinnorna kan genom en sådan här parallell ses som bidragande till att upprätthålla och föra strukturen vidare till följande generation. I *Första damernas* sammanförs alltså kvinnorna med krukväxterna och landskapet, men det är knappast frågan om vare sig inneboende eller positiva associationer, snarare framhävs genom den yttre blicken och krukväxtskyboliken det kulturellt konstruerade i kopplingen. Samtidigt som romanen på det här sättet demonstrerar det strukturella sambandet i kopplingen mellan kvinna och natur, gestaltas på andra ställen en grumligare relation mellan kategorierna.

Särskilt framträdande är tvetydigheten i de avsnitt som handlar om huvudpersonens graviditet, förlossning och begynnande moderskap. Detta är kanske inte så oväntat med tanke på att moderskap är ett laddat och svårnavigerat ämne i såväl feministiska som ekofeministiska sammanhang. Moderskap har setts som ett hinder för kvinnans emancipation och som en patriarkal institution där kvinnans kropp främmandegörs för henne själv. Därför måste denna institution raderas och ersättas med en moderinstitution som skapats på kvinnans villkor.³⁷ Eftersom kvinnan kodats som stående närmare naturen just

35. Merete Mazzarella, *Från Fredrika Runeberg till Märta Tikkanen: Frihet och beroende i finlandssvensk kvinnolitteratur*, Helsingfors: Söderströms 1985, se inledningen, s. 7–26 och ”Fredrika Runeberg: Kvinnoverklighet och kvinnoutopi”, s. 27–48.

36. Plumwood, *Feminism and the Mastery of Nature*, s. 42.

37. Se t.ex. Anna Hollsten, ”Demeterin perilliset. Äitiys ja luonto Carita Nyströmin runokokoelmassa *Ur moderlivet* ja Liisa Laukkarisen teoksessa *Lapsen matka maailmaan*”, Riikka Rossi & Saija Isomaa (toim.), *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013, s. 300; Mellor, *Feminism & Ecology*, s. 78–80, 87.

på grund av hennes reproduktiva egenskaper, vilket i sin tur använts för att legitimera en underordnad position i samhället, har en del ekofeministers fokus på just denna koppling av feminister upplevts som särskilt kontroversiell.³⁸ Att vissa ekofeminister dessutom sett kopplingen i ett positivt ljus och moderskapet och närheten till naturen som kvinnliga urkrafter ur vilka hela världen härstammar har ytterligare komplicerat frågan.³⁹

I slutskedet av havandeskapet verkar huvudpersonen i *Första damernas* snarast uppgå i sin kropp, förvandlas till ett Gaialikt världssallt, där "naveln blev jordens mittpunkt, navelsträngen jordens axel. Barnet mänskligheten som skulle födas ur detta centrum som var jag".⁴⁰ Att modersrollen kan sträcka sig vidare från omsorgen för barnen till en omsorg för världen antyds i följande stycke:

[D]et har varit svårt att förstå varför kvinnorna blivit så ömtåliga [...] när de är unga och starka och bär barnet i sig som en frukt. Hur går det när vi börjar inse att det är en styrka att föda barn, att det är i kvinnornas kroppar livsfröet gungar. Hur går det när vi börjar inse att livsfröet är hotat.⁴¹

Livsfröet som här åsyftas är inte bara ett foster, utan kan förstås som hela samhället och (livs)miljön. Medan kvinnorna i inledningsscenen är "symboler för liv" och "renhet" är landskapet nedsmutsat, övergivet "som efter en katastrof". Snarare än att vara i samma position som naturen, verkar kvinnorna alltså här tilldelas ett ansvar för sin omgivning, och förväntas genom sin moderliga omsorgsinstinkt vårda det som tagit skada. Antydning om att ansvaret för miljön vilar på kvinnornas axlar förstärks i *Första damernas* av att huvudpersonen berättar hur hon "släpade jordens samlade gråt i en säck på ryggen".⁴² Men samtidigt som kvinnornas roll här kan uppfattas som essentialistisk är det ett historiskt faktum att kvinnor ofta snabbare reagerat på pågående

38. Plumwood, *Feminism and the Mastery of Nature*, s. 37–38.

39. Hollsten, "Demeterin perilliset", s. 303.

40. Lindén, *Första damernas*, s. 128.

41. *Ibid.*, s. 135.

42. *Ibid.*, s. 43.

miljöförstörelser och engagerat sig i arbetet för att motverka dessa.⁴³ Att miljöfrågor ofta blivit en kvinnlig angelägenhet har med andra ord inte handlat om en inneboende kontakt med naturen, utan har varit resultatet av en kulturell och social position i samhället.

Första damernas rymmer även en tveksamhet gentemot uppfattningen av kvinnan som en alltigenom god och vårdande modersgestalt. När huvudpersonen berättar om sin barndom konstaterar hon att: "sköta barn var det värsta jag visste",⁴⁴ och när hon själv blir gravid är det inte i första hand barnet hon längtar efter, utan efter att få se kärleken till Lenne fördubblas.

Om detaljerna kring förlossningen vet hon på förhand inte mycket. När det är dags beskriver hon det så här: "jag for in i skogen som ett djur [...] Sen gick det snabbt och jag var isolerad från det".⁴⁵ Citatet kan läsas som att hon agerar på djurisk instinkt, som en hona som drar sig undan för att föda, men det kan också förstås som att hon flyr undan något hon inte själv valt eller bett om. Förlossningen blir för huvudpersonen inte en upplevelse som för henne närmare en föreställd "intuitiv kvinnokunskap", i stället gestaltas erfarenheten som alienerande. "Jag var avskild från min kropp och från skeendena som tillhörde läkare och barnmorskorna", berättar hon, och vidare, "jag skulle vara lyckligt födande moder mitt i smärtan, mitt i blodet och slemmet".⁴⁶ Inte heller efter förlossningen upplever hon sig införstådd med "det hemlighetsfulla liv" som hennes mamma och svärmor levte.⁴⁷ Utdragen kan ses som kommentarer till den för romanens samtid aktuella debatten om naturliga versus medikaliserade förlossningar,⁴⁸ men de kan också läsas som kritik mot antagandet att kvinnor ska uppleva barnafödandet som intuitivt och naturligt. Här lämnas utrymme även för upplevelsen av moderskap som kroppsligt och mentalt ambivalent och till och med alienerande.

Hittills har jag synat de feministiska och ekologiska motiven genom relationen mellan kvinnan och landskapet, men givet är att de inte

43. Merchant, *Earthcare*, s. 11–12; Mellor, *Feminism & Ecology*, s. 2.

44. Lindén, *Första damernas*, s. 32.

45. *Ibid.*, s. 129–130.

46. *Ibid.*, s. 130.

47. *Ibid.*, s. 131.

48. Se t.ex. Hollsten, "Demeterin perilliset", s. 312–313.

existerar autonomt, utan i förhållande till sina dualistiska motsatspar, det vill säga mannen och kulturen. I *Första damernas* får männen inte mycket plats, de förekommer som tysta figurer i bakgrunden. Där kvinnorna i romanen jämförs med bergen och jorden och blommorna i sina krukor, blir teknologin och industrin männens terräng. Lenne ska bli bilmekaniker, och kan därmed ses som en representant för en teknologisk och bensindrivna framtidssyn. Också kriget och förödelserna verkar i romanen vara männens domän. För huvudpersonens far, som annars framställs som tämligen mild, ”en ljus människa”, blev militären ”hans livs upplevelse”.⁴⁹ Om krigets terror eller trauman påverkat honom visar han det i alla fall inte. Senare blir militären en anhalt även för Lenne, som blir inkallad medan huvudpersonen väntar deras gemensamma barn. Medan nytt liv växer i henne, ska han alltså lära sig att döda.

Initialt verkar männen och den kulturella sfären de står för gestaltas utifrån liknande starka, förenklande och essentialistiska kontrasteringar och motsatspositioner som Val Plumwood anmärkt att en del ekofeminister dragits till. Men vid en närmare anblick avslöjar *Första damernas* att inte heller maskulinitetens och det militära och teknologiska kulturbegreppets hårt polerade yta är så skottsäker. När Lenne kommer på permission från militärtjänsten är han liten, ”han hade krympt i sin kostym”.⁵⁰ Armén verkar ha framkallat en skörhet i honom som inte överensstämmer med den förväntade bilden av en soldat. Huvudpersonens morbror, som var tänkt att ta över morföräldrarnas gård, beskrivs som en ”fågelmänniska” som helst bara ville ”ströva omkring i skogen som våra urfäder”.⁵¹ I *Första damernas* är det alltså inte bara urmödrarna som haft en intim relation med skogen och dess natur; också urfäderna vandrade där, och i romanens nutid finns fortfarande män som känner en intuitiv dragning dit.

Förutom att männen upplever en nära relation till den ickemänskliga naturen, deltar de även i det reproduktiva arbetet. Huvudpersonens föräldrar är småbrukare, och den direkta kontakten mellan jorden och födan den ger framhävs.

49. Lindén, *Första damernas*, s. 26.

50. *Ibid.*, s. 125.

51. *Ibid.*, s. 31.

Mina föräldrar var trälrar. De hade arbetat upp det här landet. Deras kroppar var gräftar i åkern som var Finland [...] Min far skulle inte studera böcker [...] Han skulle gräva i jorden. Se till att jorden gav skördar”.⁵²

Det reproduktiva arbetet som jordbruket innebär är alltså även faderns ansvar, och sätter sina spår i hans kropp. Samtidigt är jordbruket inte endast ett reproduktivt arbete utan kan även ses som den tidigaste definitionen av kultur, då själva ordet kultur härstammar från ordet agrikultur. Den agrara tillvaron där romanen utspelar sig problematiserar alltså i sig de dualistiska kategorierna och demonstrerar deras arbiträra natur. Byarna och åkrarna bildar en terräng som i allra högsta grad påverkats av människans kultur, men på samma sätt har miljön format kulturen och satt sina spår i den.

Sammanfattningsvis, i *Första damernas* gestaltas relationen mellan kvinna och landskap sällan som enkelriktad, i stället skildras de historiska och strukturella sammanflätningar som resulterat i en gemensam underordnad position i samhället. Framför allt kompliceras relationen mellan kategorierna i de avsnitt som tangerar moderskapstematiken. Trots att romanen på vissa ställen tycks framställa kvinnorna som Gaijalika urmödrar, till sin natur bättre lämpade för att bära ett ansvar för miljön, läser sig narrativet inte i en sådan hållning, utan problematiserar i stället den ansvarsrelation som kvinnor ofta fått ta i förhållande till miljön. På samma sätt verkar männen och kulturen initialt stå för teknologiska och militära värden, men en närmare analys avslöjar sprickor även i den bilden. Vidare kan man ana en problematisering av själva dualismkategorierna. I följande avsnitt återknyter jag till kunskapsspåret, och visar hur också frågan om kunskap är tätt sammanbunden med förståelsen av kvinnorna och landskapet.

RUMMET OCH KÄLLORNA – UNDERKUVAD OCH SITUERAD KUNSKAP

Hos den unga huvudpersonen i *Första damernas* finns initialt ett förakt mot den tradition som kvinnorna i romanen står för: ”de här kvinnor-

52. Ibid., s. 58.

nas liv var futtigt och litet [...] de stickade strumpor och sydde dukar och pratade om händelser som låg dem nära och var verkliga” berättar hon.⁵³ Samtidigt hyser hon en tillgivenhet och vördnad för de äldre kvinnorna i släkten. Farmodern beskrivs som ”ett skyddshelgon”, och mormodern som ”en urkraft, hon liknar ett berg där morfar planterat sig”.⁵⁴ De är som sinnebilderna för de ekofeministiska urmödrar som allting härstammar ifrån. Men de är även gamla kvinnor vars liv varit fyllda av arbete, slit och sorg: ”de födde, arbetade och tänkte, men de visste sin plats. Genom mannen levde de utåt, inåt var de som djupa källor”.⁵⁵

De ”djupa källorna” av kvinnokunskap som de äldre kvinnorna besitter kan förstås genom Michel Foucaults begrepp underkuvad kunskap. Med begreppet avses både historiskt bortglömda eller undanträngda kunskaper samt former av eller positioner för kunskap som av samhället diskvalificerats som marginella och mindre värda. Genom att identifiera dessa, och lyfta fram dem som en motvikt till de etablerade kunskaperna, menar Foucault att man skapar ett motstånd mot den rådande maktordningen.⁵⁶

Ambivalensen i den unga huvudpersonens attityder är avslöjande, likaså i den feministiskt och samhälleligt upplysta kvinnans resonemang i början, då hennes medvetenhet ställs mot huvudpersonens livshistoria som snarare präglats av sed, banala drömmar och omedvetenhet. Huvudpersonens kontakt till yttervärlden utgörs av veckotidningars reportage om Hagaprincessorna och sommarnätternas bilutfärder till de närliggande byarnas dansbanor. ”Hur var det möjligt att leva så omedvetet” frågar hon senare sig själv:

Vad hände i republiken Finland. Vem regerade i landet, vem bestämde vad syfabriksflickorna skulle ha i lön eller vad direktörerna på Outokumpu hade. Att deras arbete var så mycket värdefullare för det här landet än flickornas, eftersom de hade så mycket mera lön och bodde flott i villa och reste, som flickan från skärgårdskommunen reste mellan staden och byn, utan att se att det byggdes en damm som skulle förstöra vattnet.

53. Ibid., s. 137.

54. Ibid., s. 45 och 29.

55. Ibid., s. 75.

56. Foucault, ”*Society Must be Defended*”, s. 6–8.

Utan att se att röken som lade sig i sänkorna mot bäcken var gift. Att barnet hon väntade och gladdes åt skulle inandas gift och inte mera kunna hindra fabriken från att bygga en damm. – Dammen som skulle stänga in havet så att fisken dog, så att människorna inte längre kunde få sin bärning ur det. Barnet hon bar på skulle aldrig få se trädet växa i byn om hon inte själv började tänka.⁵⁷

I utdraget kopplas kön, klass och exploatering av miljön samman med frågor om okunskap, och därmed avslöjas samhällets underliggande hierarkier enligt vilka gruvarbetet och industrin är viktigare och mera värda för samhället än ”syfabriksflickorna” och omsorgen om miljön. Varken direktörerna eller flickan ser den skada som dammen kommer att orsaka. På så sätt glider deras (o)kunskaper samman, och blottlägger det som också Foucault pekar på: så länge de underkuvade kunskaperna är gömda och inte har identifierats är de ”icke-kunskaper” utan någon effekt eller verkan. För att den underkuvade positionens potential ska realiseras, måste den med andra ord först identifieras.

Utdraget ovan kan tolkas så att huvudpersonen framhåller att tänka själv som en väg ut ur okunskapen, och därmed även förtrycket och exploateringen. Men i den småbrukarfamilj som huvudpersonen kommer ifrån finns det inte tid för utbildning, ”vi skulle inte tänka, vi skulle bedja och arbeta. [...] Vi behövde inte andra kunskaper än dem som serverades i folkskolan färdigtuggade och urvattnade som lärarfruns klimpsoppa”.⁵⁸ Utan högre utbildning har flickorna från byarna inte många alternativ. ”Var fanns möjligheterna. Var fanns de upptrampande spåren som andra gått och man fick följa”, frågar sig huvudpersonen, ”i farmors förspilda liv, i mormors kamp, i mors?”.⁵⁹ Om frågan ställs mot bakgrunden av den ekofeministiska teorin och begreppet underkuvad kunskap är svaret kanske att de finns just där, hos de tidigare kvinnogenerationerna och i de traditioner de förvaltar. Trots huvudpersonens internaliserade förakt mot kvinnolivet antyds i romanen att de gamla kvinnorna, med sina djupa källor, vet något mera än direktörerna på Outokumpu – och att deras kunskap orsakar mindre skada i världen.

57. Lindén, *Första damernas*, s. 103–104.

58. *Ibid.*, s. 67.

59. *Ibid.*, s. 59.

I romanens inledande scen närmar sig den pålästa och upplysta kvinnan ett liknande resonemang. Rummet är fyllt med böcker, men hennes uppmärksamhet dras mot den utforskade älven. På följande sida minns hon den stora konferens hon besökt. Hon beskriver hur hon lyssnade på kvinnorna som talade och upplevde deras ord som

tolkningar av och teorier om en verklighet vi aldrig känt och aldrig deltagit i. Som utväxter ditopererade på en främmande kropp. Men detta stod inte klart för någon av oss. Vi försökte förstå, försökte känna och delta i. Vi har byggt våra rum i vakuum. Inifrån rummen har vi betraktat. Inifrån våra vardagsrum, jungfrubur och forskningsanstalter. Och utanför i ständig rörelse världen.⁶⁰

Böckerna och konferenserna tycks här otillfredsställande, något i det rådande systemet för utövandet av vetenskap skaver. Kvinnans upplevelse av den vetenskapliga sfären som alienerande finner gehör i (eko)feministisk vetenskapsteori som ifrågasatt den västerländska vetenskapens utgångspunkter och själva strävan efter att producera objektiva sanningar. Bland andra Merchant har konstaterat att ”vetenskapliga sanningar produceras i en könsdikotomiserad social och vetenskaplig värld, de avslöjas inte, som logiska positivist menar, genom en objektiv spegel”.⁶¹ Men själva insikten att kunskap produceras utifrån vinklade positioner erbjuder i sig inga verktyg för att kunna säga något om den ”verkliga” världen, all kunskap blir i sådana fall relativ. Ett användbart koncept i sammanhanget blir då det med underkuvad kunskap beslätade begreppet situerad kunskap (*situated knowledge*). Begreppet myntades av Donna Haraway, som understryker att allt vetande och alla sanningsanspråk är subjektiva och därmed ofullständiga och beroende exempelvis av subjektets geografiska, historiska och kroppsliga position. Hon menar att relativismens motsats inte är total, entydig kunskap, utan ofullständiga former av

60. Ibid., s. 7–8.

61. Merchant, *Earthcare*, s. 62. ”Scientific truth is actually produced through a gender-dichotomized social and scientific world, not revealed, as for the logical positivist, through an objective mirror. Because women have historically been excluded from power, they have not participated in the debates and discourses that defined their own ‘nature’.” Översättning till svenska: K.K.

kunskap som är lokala, och lokalisierbara.⁶² Haraway fäster särskild vikt vid blicken som en metafor för att granska kunskapsproduktionen och visar hur uppfattningar om syn, perspektiv och ögats mekanismer använts ”för att distansera det vetande subjektet från alla och allt i den oinskränkta maktens intresse”.⁶³

I ljuset av Haraways begrepp ter sig upplägget i den inledande scenen i *Första damernas* ännu intressantare, genom det sätt den understryker frågan om position och perspektiv, och problematiserar ”vakuumet” som en plats för kunskapsproduktion. Den medvetna kvinnan som för ordet i de inledande avsnitten beskriver sitt arbete på följande sätt: ”Jag forskar, det gäller att framkalla bilderna så, att baksidorna av speglarna sammanfaller och visar oss nya former, en ny helhet som pekar mot andra lösningar”.⁶⁴ Genom det sätt kvinnan här vrider på blickmetaforiken, framkallar, speglar och avslöjar baksidorna, avtäcks även de underkuvade och situerade positionerna, och därmed omförhandlas frågan om kunskap och avslöjas möjligheten till ”nya former” och ”andra lösningar”.

Både Foucault och Haraway utmanar gränserna för och formerna av kunskap, och Haraway betonar dessutom den underliggande antropocentrismen i förståelsen av begreppet. Breddandet av kunskapsbegreppet tar ytterligare ett steg i romanen om man, utöver att granska kvinnornas underkuvade och situerade kunskap, också inkluderar den kunskap som den ickemänskliga naturen i *Första damernas* besitter.

TRÄDETS TID

Parallellt med kvinnogenealogin i *Första damernas* skildras ett träd som växer i dalen. ”Trädet har vandrat med människorna. Varit deras vän, gett dem veden till elden, stockar till hyddan, virke till farkoster”.⁶⁵ Avsnitten i *Första damernas* som handlar om trädet är insprängda i den realistiskt berättade historien, de utspelar sig delvis i ett obestämt förflutet, en slags mytisk tid från vilken urmödrarnas kunskap här-

62. Haraway, ”Situated knowledges”, s. 584.

63. Ibid., s. 581, ”To distance the knowing subject from everybody and everything in the interests of unfettered power”. Översättning till svenska: K.K.

64. Lindén, *Första damernas*, s. 9.

65. Ibid., s. 36.

stammar och där rötterna till de förtryckande systemen söks. Mot slutet av romanen flyter trädets tid samman med berättelsens realistiska stråk.

I artikeln ”Den kvinnomedvetna prosan efter 1970” menar Merete Mazzarella att den ekologiskt betonade symboliken i *Första damernas* växer ”ut i sagans och mytens riktning” och att trädet i romanen blir ett slags ledmotiv för detta.⁶⁶ Liksom romanens krukväxter bär även trädet, vars öde verkar vara besläktat med kvinnornas, på en laddad symbolik. Olika världs- och livsträd är vanligt förekommande i olika mytologier, från Kunskapens träd i Edens lustgård, till asagudarnas Yggdrasil. Traditionellt har träd symboliserat liv, kunskap och visdom. Där krukväxternas och flickornas öden tvinnades samman av trånga livsutrymmen, sammanförs trädet och kvinnorna alltså snarare genom de underkuvade och situerade kunskaper som bägge bär på.

Många gånger gav trädet upp och höjde sin krona uppåt mot sfärerna ovanför den lilla kommunen. Och lyssnade det tillräckligt noga kunde det höra larmet av större strider, byarnas var som ett eko. Det är svårt för människorna att vara självständiga, det måste trädet ha förstått. [...] Det stövlade en här över Europa. Klackarna slog hårt i marken, trädets rötter vibrerade, människorna krossades, gränser flöt bort. Vad hände i trädet när blixten klöv kontinenten, när det vita ägget föll, ägget som bar undergångens frö. Då måste trädet likt en gammal kvinna ha anat sitt slut.⁶⁷

Trädet, liksom den gamla kvinnan som det jämförs med, har fått bevittna människornas strider och sett förödelsen de lämnat efter sig. När ”det vita ägget”, en allusion till atombomben, faller är det uttryckligen trädet och kvinnan som anar undergången, och som ställer sig kritiska mot kriget och de nya metoderna med vilka det förs. Men trots detta erbjuder trädet likt en självuppoffrande urmoder skydd åt människorna utan att be om något i gengäld.

Människan tog för sig. [...] öknarna bredde ut sig men trädet hittade nya dalar, nya berg, bredde ut sig på nytt. [...] på gårdarna fanns gårdsträdet som skyddade mot olycka, i skogen tusentals träd som gav

66. Mazzarella, ”Den kvinnomedvetna prosan efter 1970”, s. 331.

67. Lindén, *Första damernas*, s. 38.

virke, gav allt människan behövde. Hon kunde gå in bland stammarna, försvinna spårlöst, jaga, söka skydd mot fienden. Skogen förrådade inte människan.⁶⁸

Skogen och trädet har samexisterat med människorna, och klarat sig trots att ”människorna tog för sig”. Trädet erbjöd skydd och föda till människorna, tills ”män i svarta portföljer kom till byn, gick in i skogen, började räkna träden. Yxorna kom igång, stockarna flöt bort längs älven, for in i fabriken, kom ut som varor”.⁶⁹ Citatet skildrar slutet på den historiska, matriarkala tiden och hur den fredliga samexistensen byts ut mot exploatering utan konsekvens- eller hållbarhetstänk.

Beskrivningen av hur den historiska tiden i romanen tar slut kan förstås som besläktad med det resonemang som Carolyn Merchant lägger fram i *The Death of Nature*. Där argumenterar hon för hur den organiska världsbilden, som fram till den vetenskapliga revolutionen var rådande, såg jorden som en levande organism och alla delar av den som ömsesidigt beroende av varandra. Naturen sågs som feminin, antingen som en vårdande Moder Jord, vilket moraliskt hindrade människor från att exploatera dess råvaror i någon större utsträckning, eller alternativt som en vild och okontrollerbar kraft som måste tämjas. Under framväxten av den naturvetenskapliga revolutionen och tidiga former av marknadsekonomi ersattes den organiska världsbilden successivt av en mekanisk sådan, där jorden uppfattades som icke-levande och maskinlik och därför fri för människan att utnyttja. Medan bilden av naturen som moderlig försvann, förstärktes den senare metaforen, och tanken om kontroll och dominans.⁷⁰ Sekvenserna med trädet återskapar en kontakt mellan den bortglömda, historiska tiden och berättelsens realistiska nutid, genom att den mytiska tiden an efter övergår i och blandas med romanens realistiska spår. På så sätt utmanas också tanken om historien som en lineär utveckling och tidslinje, en föreställning som bland andra Merchant påpekat är förbunden med ett västerländskt upplysningsideal.⁷¹

68. Ibid., s. 36.

69. Ibid.

70. Merchant, *Earthcare*, s. 76–80.

71. Ibid., s. 70.

Till slut ska ändå det sista trädet i dalen också huggas ner, bereda plats för vägen som ska dras som ett rakt streck. Männen grälar om vägen ska gå över åkern eller längs skogskanten, och verkar ha internaliserat den mekanistiska världsbilden och uppfattningen av naturen som i första hand en råvara för dem att nyttja: "[a]tt det stod ett träd i vägen tänkte ingen på. Träd sågas ner, av träd får man ved och det här var gammalt och inte mycket värt. Krokigt och grenigt, en sälg, som inte gav en enda stock".⁷² Kvinnorna i byn motsätter sig att trädet ska huggas ner, de besitter kunskapen om att trädets värde kan mätas i annat än de varor det kan producera. I romanens verklighet förblir byns kvinnor dock lojala mot sina män och protesterar därför inte. Som huvudpersonens mormor och farmor vet de här kvinnorna sin plats, "genom mannen levde de utåt, inåt var de som djupa källor".⁷³ Följaktligen realiserar varken trädets eller kvinnornas kunskap, deras kunskapskällor förblir oidentifierade. Men parallellt med det realistiska berättandet i *Första damernas* skildras även en alternativ utopi, i vilken byns kvinnor ockuperar trädet och bosätter sig vid dess fot och bland grenarna:

Alla kvinnorna i byn samlas för rådplägning utan en tanke på, vilken sida mannen står på. Sedan går de över åkrarna nära varandra, som en enda stor kvinnokropp, går rakt fram och männen blir vilsna och besvärade. Vad kan man göra med så många kvinnor som man inte kan ta i med hårda händer, vad kan man säga till dem som inte förstår sig på paragrafer och Väg- och vattens bestämmelser.

Kvinnorna ockuperar trädet. Gör det bekvämt för sig bland grenarna. Har sticksömnen med, har bra nytta av vinden som vaggar barnen, så att de kan samtala och inte behöver känna sig ensamma och utsatta. Till kvällen gör de upp eldar i dalen, kokar mat i stora grytor. Då är männen redan så hungriga att de börjar närma sig kvinnorna.⁷⁴

I de utopiska avsnitten synliggörs inte bara värdet i de kunskaper som kvinnorna bär på, utan även den potentiella kunskap som trädet besitter. Ockupationen av trädet kan förstås utifrån de många exempel på

72. Lindén, *Första damernas*, s. 146.

73. *Ibid.*, s. 75.

74. *Ibid.*, s. 147.

trädskyddsrelser som återfinns i ekofeminismens och miljörelsens historia, och kvinnornas lyhördhet för trädets värde kan alltså förstås utifrån samma principer som den aktivism som ekofeminismen har en bakgrund i. Samtidigt är trädockupationen i *Första damernas* inte helt problemfri. De dualistiska kategorierna kvarstår, och kontrasteras här mot varandra. Kvinnorna och trädets, och i förlängningen den ickemänskliga naturen, står som symboler för visdom, liv, omsorg, och kontrasteras mot den militarism och kärnkraft som männen med sina yxor, krig och sin utvecklingsiver driver, uppenbarligen oförmögna att lösa konflikter med annat än ”hårda händer”– eller att ens tillreda en måltid.

I slutet av citatet börjar männen ändå närma sig kvinnorna och trädets, i en antydning om att konflikten nu ska lösas. Genom utopin får berättelsen om trädets alltså ett hoppfullt slut, även om det i berättelsens realistiska tid trots allt huggs ner. I det följande avsnittet i artikeln utforskar jag de sätt på vilka dualismkategorierna i *Första damernas* närmar sig varandra, och vilka kunskapspotentialer sådana möten kan avslöja.

PARTNERSKAPSETIKENS SAMTAL OCH UTOPIER

Berättelsen om trädets vandring med människorna kan genom Carolyn Merchants partnerskapsetik förstås som en gemensam historia, ett gemensamt narrativ, och omsorgen om varandra som ett gemensamt ansvar. På det här sättet realiserar alltså redan fiktionen och litteraturen i sig denna etik, genom att skapa narrativ och förena också till synes olika och motsatta aspekter med varandra.

Merchants partnerskapsetik utgår från feministisk teori och kvinnors historiska erfarenheter av miljövard, men hävdar för den skull inte att kvinnor skulle besitta en särskild förmåga att ta hand om naturen, eller att det skulle finnas någon inneboende närhet mellan kvinnor och natur.⁷⁵ Dessa tankar genljuder bland kvinnorna i *Första damernas*, som inte är ute efter att överta maktordningen, utan i stället vill ”säga till varandra [...] att vi inte längre vill ha krig och hjältar, utan människor som känner ett ansvar för det som jorden

75. Merchant, *Earthcare*, s. 222.

burit på och utvecklat så länge”.⁷⁶ Citatet kan förstås som att det inte är kvinnorna eller männen, utan människorna som gemensamt ska känna ett ansvar för naturen. Därtill är inte heller kunskapen om naturen i *Första damernas* reserverad endast för kvinnorna, utan hör till alla som levt nära den. ”Vi har börjat lyssna till viskningarna ur jorden”, berättar huvudpersonen och syftar på samhällets utsatta, ”vi som levt nära jorden kan inte undgå att höra”.⁷⁷ I *Första damernas* är det sociala perspektivet ständigt närvarande, och utöver kvinnorna kopplas frågan om klass samman både med kunskapstematiken och med frågan om miljön. Också i det här avseendet korresponderar Merchants partnerskapsetik med den syn som kommer till uttryck i *Första damernas*, då etiken hämtar inslag inte bara från feministisk teori, utan också från den sociala och socialistiska ekologins sätt att beakta sambanden mellan ekonomiska system, människor och miljö.⁷⁸

Utöver fiktionen, som tack vare sin form i sig synliggör det gemensamma narrativet mellan människor, och mellan människorna och den ickemänskliga naturen, blir samtalet en annan nyckel till att skapa en relation samt ömsesidig förståelse och gemenskap. I *Första damernas* är samtalet ett begrepp som återkommer i de utopiska avsnitten, och som därför kan förstås som nära förbundet med den balans och harmoni som Merchants partnerskapsetik ska möjliggöra. Den sortens utopi ger också *Första damernas* ett smakprov på:

Om alla män vägrat att göra militärtjänst, vägrat att ta till vapen. [...] stannat kvar i byarna och fortsatt skörda, ta in skörden och plöja för vintern. Gått i byarna och samtalat, satt sig under trädet och hållit rådslag. Insett att vi inte kom hit för att döda varandra, utan för att föra vidare. Då hade trädet tid inte varit utmätt. Grönskande hade det stått, med grenarnas skydd över jorden.⁷⁹

Utdraget ovan låter förstå att samtalet möjliggör insikten om att våld och dödande inte är en utväg, utan att lösningen ligger i att vårda, bevara och visa ömsesidig respekt. Den här respekten sträcker sig

76. Lindén, *Första damernas*, s. 143.

77. Ibid., s. 66.

78. Merchant, *Earthcare*, s. 222.

79. Lindén, *Första damernas*, s. 122.

även till trädet, och i förlängningen hela den ickemänskliga naturen. Merchant betonar i sin etik vikten av ett jämlikt och hållbart partnerskap mellan människor och den ickemänskliga naturen, och dessutom att naturen ska ses som ett aktivt subjekt. Samtalen och insikterna sker i nära anknytning till trädet, både i utdraget ovan och i utdraget där kvinnorna ockuperar trädet. Närheten till trädet befrämjar alltså förstäelsen och respekten för både andra människor och den ickemänskliga naturen. Förstått på det här sättet är trädet ett självständigt subjekt, vars närhet har en inverkan på sin omgivning.

Också trädets värde, samt de effekter en nerhuggning av trädet har för andra arter än människan skymtar: ”när fåglarna återvände och flög in i dalen måste de störta till marken eller flyga vidare”.⁸⁰ Att trädet är ett hem för många arter, och över huvud taget är en mycket större och mer komplex helhet än människorna förmår förstå, antyder även följande citat:

trädet stod mitt i dalen och var som en stad, många hus, många rum, blad som människor. Vi levde i trädet som i Chikago (sic). Jag tror det var många grenar vi aldrig kom fram till, som en stad med okända gator där människor bor.⁸¹

Att trädet och dess grenverk jämförs med en storstad, och människorna med blad, indikerar människans litenhet i förhållande till helheten, att det finns en gräns för det mänskliga vetandet, att det finns grenar och gator i trädet, och i världen överlag, som vi aldrig kommer att upptäcka. Samtidigt uppstår också en vridning av kategorierna natur och kultur, trädet och dess grenverk blir en metafor för kulturen, den urbana miljön blir en slags natur.

Samma bild av trädet som en okänd stad återkommer när huvudpersonen beskriver den första tiden ihop med Lenne: ”Han blev som ett träd, som en stad med okända gator.”⁸² Citatet kan förstås som att det också människor emellan finns olikheter och upplevelser av främlingskap, och att de måste respekteras på samma sätt som

80. Ibid., s. 148.

81. Ibid., s. 34.

82. Ibid., s. 113.

olikheterna arter emellan. Det visar sig att kategorierna i stället för att vara varandras motsatser, i själva verket återfinns i varandra, sammanflätade i en nära relation. I slutet av *Första damernas* har kvinnan lämnat rummet och sökt sig ut i landskapet. Rummet där hon befann sig i början är nu mörkt och tomt, perspektivet är inte längre den utomstående betraktarens. ”Jag går under träden. – Byn – tiden – landet vi levde i, allt måste förstås”, berättar hon, ”men verklighetens väv är mångdimensionell. Jag kan aldrig förstå den utan att uppslukas”.⁸³

AVSLUTNING

Första damernas är en tät roman, såtillvida att den på sina 155 sidor lyckas tematisera system av förtryck, orättvisor och ojämlikhet på ett brett plan, såväl stilistiskt och symboliskt som genom sitt narrativ. Romanen fångar in de ekologiska och feministiska motiven, och visar hur dessa dessutom är kopplade till frågor om klass och kunskap. Den ekofeministiska teori som jag här använt erbjuder tacksamma verktyg för att förstå dessa samband och deras kulturella, sociala och historiska bakgrund, men också, som Merchants partnerskapsetik visar, verktyg för att omförhandla förståelsen av dessa kategorier och deras relation. *Första damernas* tematiserar den komplexa relationen mellan de motiv jag undersökt, genom att både gestalta de underliggande och internaliserade narrativen och makthierarkierna via vilka dessa kategorier vävts samman, och samtidigt ständigt opponerar sig mot dessa, har sönder deras logik, låter kategorierna vridas, blandas och upplösas. De sätt på vilka detta görs visar hur fiktionen möjliggör perspektiv som både avslöjar och överskrider sin samtids perspektiv.

Lindéns roman är således aktuell även i vår samtid, inte minst i förhållande till det sätt på vilket den närmar sig frågor om kunskapsproduktion och medvetenhet och problematiserar dualismkategorierna. Samtidigt visar den här analysen att relationen mellan de feministiska och ekologiska motiven i *Första damernas* är mångfasetterad och kan erbjuda material för flera och fördjupade analyser.

83. Ibid., s. 154–155.